

Názvosloví etiky

Historie

Jakožto permanentní rozprava má etika svou tradici, tedy i **názvosloví**. Permanentní, nikdy nekončící úvahou a rozpravou je i filozofie a etika s ní sdílí její způsoby **pojmotvorby**. Ta se dosti liší od pojmotvorby empirických (zejm. přírodních) věd. Přírodní vědy včetně biologie (do níž řadíme i většinu teoretických oborů lékařských), se dovolávají smyslové zkušenosti, např. popisu viditelné struktury nebo děje (experimentu, vývojového či patologického procesu). Filosofie včetně etiky – spolu s vědami hermeneutickými (<https://cs.wikipedia.org/wiki/Hermeneutika>) (dříve „duchovědami“) – se může dovolávat **vnitřní zkušenosti** (reflexe), pokud je vykazatelná (sdělitelná), jejího **promýšlení** (spekulace) a **výkladu** (interpretace).

Subjektivní aspekt etiky

Vnitřní zkušenost je nutně **subjektivní**, proto se i v etice uplatňuje subjektivita poznání víc než v empirických vědách. Jedním z momentů subjektivity našeho poznání je i **předběžné porozumění** (něm. *Vorverstehen*) nějaké skutečnosti, které máme k dispozici ještě dříve, než si ji definujeme a začneme uvědoměle promýšlet. Všichni „nějak víme“, co je to např. *kultura*, ale kdybychom ji měli definovat, zjistili bychom, že je to velmi nesnadné. Podobně se nám vede, snažíme-li se definovat *dobro*, *svědomí* apod.

Subjektivita poznání není nějakým jeho handicapem. Subjektivní východisko je zdrojem **každého** poznání, což si dnes uvědomují velmi zřetelně i fyzikové. Handicapem je **subjektivismus**, tedy trvání na subjektivitě i tam, kde je možná nějaká míra objektivního ověření, jak je tomu např. u intuitivní přírodovědecké hypotézy, kterou bylo možno ověřit experimentálně, ale nestalo se tak. Některé oblasti skutečnosti však jinak přístupny nejsou, což ale neznamená, že v přístupu k nim má panovat svévole nedbající logiky.

Terminologie obecně

Proto vládne ve filosofii a v humanitních oborech **terminologická nejednotnost**. Nejednou však jde jen o jiné slovní vyjádření téhož.

Frekvence etických pojmů v naší každodenní komunikaci je značná, jejich význam je však většinou nejasný a mnohoznačný, pojmy s různým významem jsou užívány jako synonyma atd. Součástí duchovní devastace posledního padesátiletí bylo i opomíjení řady významných témat. Mezi ně patří i etika. Výrazy jako *etický*, *morální*, *mravní*, *mravný*, *moralizovat*, nám mohou být příkladem. Co vlastně znamenají? O to dbá málokdo; většina uživatelů spoléhá na předběžné porozumění, které je právě u těchto výrazů velmi rozmanité. Pojmový zmatek má i neblahé praktické důsledky. Např. v roce 1993 probíhala v některých našich médiích kontroverze, „zda morálka patří do politiky“, a nechyběla záporná stanoviska, ačkoli je zřejmé (z předběžného rozumění), že i politika má svůj etický rozměr, třebaže v ní nemůžeme plně uplatnit morálku dyadického vztahu a třebaže etická úvaha o politice musí počítat s jinými relevantními skutečnostmi než etická úvaha o chování jednotlivce nebo malé společenské skupiny.

Proto je užitečné dohodnout se na samém počátku, jak budeme některým důležitým pojmům a jim odpovídajícím slovním označením rozumět, tedy dohodnout se na **terminologii**, které budeme užívat. Bez takové **konvence** (dohody), jejíž závaznost pro danou úvahu uznáme, je dorozumění nemožné. Při nejednotnosti terminologie máme možnost vybírat z více možných konvencí, případně vést o tom spor. V určitém okamžiku je však třeba jej ukončit ne proto, že by ta právě navrhovaná konvence byla tou nejlepší, ale abychom mohli vůbec pokračovat v rozpravě. **Vytvořme tedy konvenci.**

Morální a etické jednání

Třebaže řecký *ethos* i latinský *mos* znamená původně totéž, tj. zvyk, mrav, *etický* a *morální* není totéž, byť někomu významy obojího splývají. Za **morální** pokládejme takové jednání, které je **ve shodě s naším svědomím**, za **etické** (mravné) pak takové, které **směřuje k dobru**. – Tato definice vyvolá patrně námitku: copak to není totéž? Není. Jednání, které se „subjektivně“ shoduje se svědomím, ještě nemusí „objektivně“ směřovat k dobru. Např. v Indii morálka některých kast žádala (a svědomí jejich příslušníků tomu přitakávalo), aby vdova po zemřelém byla při pohřbu zaživa upálena spolu s jeho tělem. Svědomí mnohých Španělů se nepřičí, je-li při koridě býk (přípustným způsobem) utýrán k smrti. Lze opět namítnout: ale ti Indové a Španělé byli přesvědčeni, že konají dobro! Ano, byli přesvědčeni, ale nekonali... Shoda se svědomím a směřování k dobru mohou, ale nemusí být totéž. Jen v jednoduchých situacích, a těch je naštěstí většina, je obojí totožné.

Ještě nápadnějším příkladem netotožnosti *etického* a *morálního* je existence **skupinové morálky**. Příslušníci téže skupiny (např. kmene) respektují povinnost chovat se k sobě navzájem určitým způsobem (nelhat, nekrást, osvědčovat vzájemnou solidaritu atd.). Jejich morálka je však už nezavazuje jednat takto s příslušníky jiných skupin (např. s cizinci), kteří často ani nejsou pojeti do kmenového výměru lidské bytosti. Takovéto poměry často platí ve vztazích mezi etniky a jejich hlubokou neetičnost ilustrují etnické konflikty těchto let (Balkán aj.).

Přijetím této terminologické konvence (tedy i netotožnosti *etického* a *morálního*) přijímáme i **rozpor**, který nám ona odhaluje. Nelze bohužel jinak, tento rozpor spočívá nikoli v termínech, ale ve věci samé, a my jej můžeme buď přijmout, anebo si usnadnit situaci jeho ignorováním. – Pokud si kladu otázku „jak si mám správně počínat“, kladu ji bezděky **dvěma způsoby**, – vlastně **dvěma adresátům** – současně.

Kladu ji především takovým způsobem, jakým se táži pokaždé, když hledám poučení. Automaticky předpokládám, že to poučení je dosažitelné, že „se to nějak ví“ a že se to mohu dozvědět i já. Nejednou zjišťuji, že to vlastně vím nebo aspoň tuším. A pokud ne, ptám se těch, které pokládám v tomto ohledu za autority, ptám se po **společenském konsenzu** v této věci, na němž se sám nějak podílím (nebo se chci podílet). Adresátem mého tázání je **morálka** (která je vždy morálkou **určité** společnosti resp. kultury).

Neměl bych však zapomenout, že jsem onu otázku položil také druhému adresátu, totiž sám sobě, svému **svědomí**, které je nezřídka schopno poskytnout mi odpověď. Nejednou se stává, že společenský konsenzus (<https://cs.wikipedia.org/wiki/Konsenzus>) o tom, co je v určité situaci dobré, neexistuje a já jsem pak odkázán pouze na vlastní svědomí. Právě v takových situacích si zřetelně uvědomuji rozdíl mezi **dotazováním** a **hledáním** (bylo by možné říci: pátráním). Odpověď na otázku „jak si správně počínat“ pak hledám a nacházím sám.

Nejsou výjimkou situace, kdy mi svědomí – je-li náležitě bdělé – zabraňuje přijmout normy panující morálky, protože jsem nahlédl, že se míjejí s tím, co je dobré. Tak je tomu v případě koridy nebo upalování vdov zaživa, ale i jindy. Např. tradiční společnost nepokládala ženu za rovnoprávnou muži a její morálka odpírala ženě v některých závažných životních rozhodnutích svobodu. Že je to nedobré, to mi právě signalizuje onen druhý adresát.

Mohu si být jist, že toto nové poznání je tentokrát „lepší“ než to staré? Že je „objektivní“? Ne, nemohu. Víím jen tolik, že mé svědomí si nebývá jisté, že může být omylné a že pojem **dobra** bych neměl tvořit na základě své libovůle. Koneckonců vždy je nějak hledám, i když do toho hledání zasahují mé postranní zájmy (viz *ideologický pojem dobra* v minulé kapitole) tím, že sice hledám, ale tak, že je chci – vědomě či nevědomě – najít právě v té podobě, jaká mi vyhovuje.

Svědomí

Je na místě definovat si konečně **svědomí**: je to naše schopnost poznávat dobro a výsledek tohoto poznání si připomínat. Můžeme je tedy přirovnat k funkci **čidla** a současně **paměti**; pokud mu nebráníme, působí autonomně, tj. spontánně se připomíná („výčitky svědomí“). Jeho autonomie však je problematická, neboť může být i dalekosáhle **naprogramováno**, např. ovlivněno výchovou, což je dvojsečné: vliv výchovy, orientující se na filosofický pojem dobra, pokládáme za pozitivní; za negativní považujeme vliv výchovy poplatné ideologickému pojmu dobra, tím spíše vlivy záměrně a účelově deformující, jako je dril, sugesce, brainwashing („výplach mozku“) apod. – Funkce svědomí může být také ovlivněna chorobou, jak je tomu např. u autoakusací (sebeobviňování) u neurotických i psychotických depresí atd.

Svědomí zachovávající („paměť“) má k dispozici všechna nahlédnutí **svědomí hledajícího** („čidlo“), ale nejen je, nýbrž i to, co nám bylo zvenčí vštípeno nebo co jsme si sami „zredigovali“ podle svého. Souhrn všech těchto poznatků, přesvědčení a postojů, týkajících se toho, co je správné (co má být) a od čeho je odvozen cit odpovědnosti, tvoří morálku, v daném případě morálku individuální. Příslušníci společnosti či nějaké společenské skupiny však mají obdobné poznatky, přesvědčení, postoje. Suma toho, v čem se vzájemně překrývají, tvoří **morálku** dané společnosti resp. skupiny, neboli **konsens o tom, co je dobré**. Společnost má zájem, aby byly oblasti vzájemného překrytí co nejširší, tj. aby co nejvíc lidí respektovalo tutéž morálku. Nečiní tak proto, že by si ze všeho nejvíc přála, aby všichni měli zájem o poznání dobra, ale aby se řídili pokud možno týmiž pravidly, aby totiž mohla existovat a být v provozu. Lze proto říci, že **morálka je sumou sebezáchovné zkušenosti** určité společnosti (s menší dávkou jistoty lze říci: sebezáchovné zkušenosti lidstva).

Dobro, mravy, konvence

Společnost, která vyznává a vyžaduje určitou morálku, činí tak tedy nikoli ve jménu dobra jako takového, ale z potřeby sebezáchovy. Tu sice tímto dobrem zdůvodňuje, ale není to zcela upřímné. Její „dobro“ je přinejlepším její **představou dobra**. Ta je však ovlivněna rozličnými **zájmy** a jejich vzájemnými kompromisy. Pojem dobra, jehož se morálka dovolává, je proto *ideologickým pojmem dobra*, jak o něm byla řeč. Tuto podobu morálky vystihuje slovo **mrav** (někde panují takové, jinde onaké *mravy*). Mravy však nemusejí být mravné, jakkoli to zní paradoxně, neboť **morálka není totéž co mravnost**. Mravnost se totiž opírá nikoli o ideologický, ale o filosofický pojem dobra, jehož poznávání je dílem nikoli zachovávajícího, nýbrž **hledajícího svědomí**.

Jistou obdobu vytváření skupinové morálky můžeme spatřovat v různých **konvencích**, tedy dohodnutých pravidlech chování, které si ukládají určité skupiny, adolescentní partou počínaje a diplomatickým sborem konče. Jejich účelem je demonstrace a obhajoba skupinové identity (v tomto smyslu je to i sebezáchovná snaha), ale i kodifikace (uzákonění) způsobů, jak řešit problémy i konflikty, k nimž dochází uvnitř skupiny i mezi ní a okolím. Tyto konvence obsahují i prvky rituálu, hry, ale bývají někdy brány velice vážně a jejich porušení je trestáno, někdy i vyloučením ze skupiny (nejednou bývalo zapláceno smrtí v souboji). Jde o tzv. **etiketu** (např. dvorskou, stavovskou, spolkovou atd.).

Termín **moralizování** označuje hodnocení nějakého chování, individuálního, skupinového nebo institučního, z morálního nebo etického hlediska (běžná mluva nečiní mezi *morálním* a *etickým* rozdíl). Dnes má většinou toto slovo pejorativní přízvuk, neboť zpravidla vyvolává určitou nechuť, právem i neprávem.

Tato nechuť je oprávněná, je-li vyslovován mravní soud tam, kde by měl být vysloven soud jiné povahy. Např. dospělý (rodič, učitel aj.) vyslovuje morální soud např. tím, že kárá, ba i trestá neurotické dítě za to, že „zlobí“, zatímco by měl vyslovit soud diagnostický ev. terapeutický, neboť u dítěte jde o protestní nebo apelující chování,

podmíněné poruchou, např. emoční deprivací (citovým strádáním). Lékaři často odsuzují (byť jen v duchu) pacienty za to, že jsou prostomyslní nebo že v průběhu onemocnění u nich dochází k psychické regresí.

Neoprávněnou, byť srozumitelnou nechuť vůči morálnímu resp. etickému hodnocení může pociťovat např. pragmatický politik nebo lékař stylizující se do role pouhého experta. Ten je nerad, je-li politické rozhodování, příp. chování vůči pacientovi, poměřováno něčím jiným než praktickou úspěšností.

Shrnutí

- **Svědomy** je má schopnost poznávat dobro, přičemž výsledek tohoto poznání pociťuji jako zavazující. Míra jistoty, s níž poznávám, je různá, neboť i poznávaná skutečnost se mi jeví s různou měrou jasnosti a zřetelnosti, což platí i o poznávání dobra (tedy o svědomí). Nejistota poznání však onu závaznost neruší, nýbrž mi ukládá povinnost dobrat se vyšší míry jistoty.
- Závaznost již poznatého dobra vytváří **normu mého rozhodování a jednání**. Souhrn těchto norem nazýváme **individuální morálkou**. **Morálku dané společnosti** (kultury) tvoří souhrn norem uchovávaných tradicí této společnosti a odpovídajících obecné představě dobra; tato představa je výslednicí sebezáchovné zkušenosti této společnosti.
- **Morální jednání** se shoduje se svědomím, které si zachovává představu poznatého dobra. Pro nedokonalost poznání (pro jeho omylnost, podjatost apod.) nemusí tato představa odpovídat dobru o sobě. Svědomí, které si uvědomilo tuto netotožnost představy dobra a dobra o sobě, se stává svědomím hledajícím. Jednání směřující k dobru o sobě je jednáním etickým.
- **Moralizovat** znamená vnášet morální hlediska tam, kam nepatří, anebo tam, kam sice patří, ale my je tam nechceme vidět. Vůči obojímu moralizování pociťujeme důvodnou nechuť, v prvním případě oprávněnou, v druhém nikoli.

Odkazy

Související články

*Další kapitoly z článku **PŘÍHODA, Petr.: Etika**:*

1. Místo úvodu aneb co je etika
2. Slova a jejich významy
3. Etika – morálka – právo
4. Psychologické předpoklady etického chování
5. Etika a (psycho)patologie
6. Etika a kultura
7. Zrod lékařské etiky
8. Čtvero základních principů lékařské etiky
9. Informovaný souhlas
10. Alokace

Zdroj

- PŘÍHODA, Petr. *Etika : Slova a jejich významy* [online]. [cit. 2011-12-06]. <<http://www.lf2.cuni.cz/ustav-lekarske-etiky-a-humanitnich-zakladu-mediciny-2-lf-uk/etika>>.